

“YURISH” SEMALI LUG‘AVIY BIRLIKLARNING GURUHLANISHIDA DARAJALANISH

Qahharova Sabohat Abdug‘afurovna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7506933>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslik termini sanalgan gaduonimiya va unga xos tushunchalar ta’rifi hamda “yurish” semali til birliklarining guruhlararo darajalanishi haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: semantika, gradatsiya, gradosema, graduonimiya, gradual semantika, darajalanish, gradatsion munosabatlar, gradatsion lug‘at, gradatsiya shkalasi

GRADATION IN THE GROUPING OF WALKING SEMANTIC LEXICAL UNITS

Abstract. This article provides a definition of the linguistic term gaduonymy and its specific concepts, as well as comments on the intergroup classification of semantic language units "walking".

Keywords: semantics, gradation, gradosema, graduonymy, gradual semantics, grading, gradation relations, gradation dictionary, gradation scale

ГРАДАЦИЯ В ГРУППИРОВКА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СЕМАНТИКОЙ “ХОДИТЬ”

Аннотация. В данной статье дается определение лингвистического термина гдадуонимия и его специфических понятий, а также комментарии к межгрупповой классификации семантических единиц языка «ходить».

Ключевые слова: семантика, градация, градосема, градуонимия, градуальная семантика, градация, градационные отношения, градационный словарь, градационная шкала.

KIRISH

Jahon tilshunosligida har qanday tilning semantik tizimini o‘rganish alohida nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Til birliklari semantikasini o‘rganishga ilmiy qiziqishning hozirgi kunda ortib borayotganligi esa tilning semantik tuzilishini gradual (darajalanish) jihatdan tadqiq etish dolzarbligining yorqin dalilidir. Tilshunos olimlarning bu boradagi samarali faoliyati natijasida ko‘plab nazariy va amaliy masalalar hal etilgan bo‘lishiga qaramasdan bugungi kunda semantika doirasida qilinishi kerak bo‘lgan ishlar, yechimini kutayotgan muammolar ham talaygina [3,4,5]. Aniqrog‘i, o‘zbek tilshunosligida fe‘l, harakat fe‘llari semantikasini gradual jihatdan o‘rganish, uni tadqiq etish yuzasidan ishlar deyarli amalga oshirilmagan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Gradatsiya (lot. gradatio - bosqichma-bosqich o‘rish, gradus - bosqich, daraja), hozirgi zamon tilshunosligida **graduonimiya** (darajalash) atamasi ikki ma’noda qo‘llaniladi:

- 1) darajalash shkalasining joylashuvdagi izchillik, bosqichma-bosqichlik, ya’ni turli bosqichlarga bo‘linishi;
- 2) bir qator so‘zlarning semantik va emotsional ma’nosining o‘rish (klimaks) yoki kamayish (antiklimaks) tartibida joylashishidan iborat bo‘lishi [6].

Dastlab harakat fe‘llarining **gradual semantikasini** tavsiflashda rus tilshunosi S. M. Kolesnikova [1] tomonidan qabul qilingan terminlar bilan tanishish lozim.

Gradatsiya bu xususiyatning namoyon bo'lish darajasining bosqichma-bosqich o'sishi yoki kamayishi demakdir, ya'ni bunda "xususiyatning tilda turlicha ifodalash qobiliyati" hamdir[1].

Gradatsion munosabatlar - grammatik jihatdan sub'ektiv-ob'ektiv munosabatlar bilan bog'liq tushuncha. Darajali munosabatlarning mohiyati me'yorga nisbatan daraja o'lchovi, sifat o'lchovi, harakat o'lchovi semantikasining o'tkazilishidadir [2].

Gradatsion lug'at - nutqda darajali ma'noni ifodalash uchun ishlatiladigan so'zlar yoki iboralar[6].

Gradatsiya shkalasi - bu xususiyatning namoyon bo'lish darajasini oshirish / pasaytirish shkalasi. U vertikal segment sifatida ifodalanishi mumkin, uning markazida nol nuqtasi joylashgan[6]. Nol nuqtasi (o'lchov bosqichi, S.M. Kolesnikova terminologiyasida) me'yorni bildiradi - sifat, xususiyat, odatdagidek, nisbatan ko'proq yoki kamroq namoyon bo'lish darajasi aniqlanadi, Nol nuqtadan yuqorida, belgining yuqori darajadagi namoyon bo'lish bosqichlari, nol nuqtadan pastda - past darajadagi bosqichlari mavjud.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Maksimal va minimal zonalarining belgilar o'z chegaralariga ega. Ma'noni darajalash gradatsiya shkalasini loyihalash bilan bog'liq bo'lib, unda ifodalangan xususiyatni baholashni farqlash ikki o'lchovda amalga oshiriladi: gorizont o'qda va vertikal o'qda. O'lchov to'rt qismga bo'linadi: atributning eng yuqori darajasi (+, +), sifatning yuqori darajasi (+, -), sifatning past (kichik) darajasi (-, +) va eng past daraja. (-, -). O'lchov markazida ma'lum bir mos yozuvlar nuqtasi - neytral nuqta (norma) mavjud bo'lib, u tasniflash funktsiyasini bajaradi, "inson va ob'ektlar dunyosi" o'rtasidagi aloqani o'rnatadi, o'lchovni, darajasini aniqlash uchun zarurdir. Belgi neytral nuqta "namuna", "model", "standart" kabi xususiyatlar tufayli atributni o'lchashning nol bosqichiga aylanadi

Gradosema o'lchov semasi, belgining namoyon bo'lish darajasi, sifat, xususiyat deb ataladi. Gradosema gradiyentni o'lchash birligi sifatida ishlaydi va shunday tushuniladi [6].

Yuqoridagi fikrlarga farqli o'laroq "yurmoq" semali fe'llarning darajalanish qatorini quyidagicha shakllantirish mumkin. Ushbu graduonimiya mavjud tirik jonzotlarning, xususan, inson bolasining ham dunyoga kelgandan keyin yurish uchun bajariladigan dastlabki xatti-harakatlari misolida tuzildi.

A	B	C	D	E	F
sudralmoq,	emaklamoq,	gandiraklamoq,	dikanglamoq,	yurmoq.	yugurmoq,
jilmoq,	o'rmalamoq	tentiramoq,	lapanglamoq	kezmoq,	chopmoq,
siljimoq,	(**)	yo'rg'alamoq,	(****)	sayr qilmoq,	yelmoq
surilmoq (*)		pildiramoq		aylanmoq	(*****)
		(***)		(*****)	

XULOSA

Gorizont chizmada "A" boshlang'ich nuqtadan "F" nuqttagacha sodir bo'lgan harakatning tez sur'atda jadallashib borishi "yurish" semali lug'aviy birliklarning guruhlanishida darajalanishni yuzaga keltirgan bo'lib, bu nafaqat tanlangan leksik materialni samarali

tizimlashtirish, balki har qanday matnni sifatli avtomatik tarjima qilish imkoniyatini oshiradi, lug'atni tavsiflashda esa mantiqiy va semantik yondashuvlarni o'zida mujassam etgan holda uning dolzarbligi va samaradorligini ham ko'rsatadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Колесникова С.М. Категория градуальности в современном русском языке: автореф. дисс. ...д-ра. филол. наук.– М., 1999.
2. Колесникова С.М. Градационные отношения в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук– М., 1993
3. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: филол. фан. док. дисс.автореф. – Т., 2003
4. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия.: филол. фан. номз. дисс.автореф. – Т., 1996
5. Раҳмонов Ғ. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати.: филол. фан. док. дисс. автореф. – Т., 2018
6. Исаева И. А. Градуальная семантика глагола в современном русском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук , – М., 2008